

Maghiare, ai Partidului Comunist, ca și ai Asociației de Prietenie Româno-Sovietice (ARLUS). La fel, în activitatea organizației de la Gherla se foloseau în paralel limbile armeană, maghiară și română. Fiind coordonată de la București, organizația trebuia să întocmească „planuri de muncă” în stil comunist. Editorul spicuiește cu multă grijă cele mai semnificative aspecte din activitatea organizației de la Gherla. Cum Turcia era membră a NATO, sentimentele antiturcești trebuiau întreținute cu grijă, astfel că s-au organizat numeroase comemorări ale masacrelor antiarmenești din anul 1915. Tot astfel, trebuia cultivată prietenia româno-sovietică, astfel că manifestările consacrate aniversărilor înființării Republicii Socialiste Armene erau și ele numeroase. Desigur, nu puteau lipsi activitățile aniversare legate de zilele de 23 august, 7 noiembrie, 1 mai, ziua de naștere a lui I.V. Stalin. Protestele împotriva „agresiunii americane din Coreea” au fost la ordinea zilei începând cu anul 1950. În același an, organizația își schimbă denumirea în Comitetul Democratic al Armenilor și începe să înregistreze o sensibilă pierdere de viteză, fiind controlată tot mai direct de Partidul Muncitoresc Român, până în anul 1953, când, după moartea lui Stalin, „s-a autodizolvat”, considerându-se că și-a îndeplinit menirea. Bineînțeles, „cei mai vrednici” membri ai C.D.A. au intrat în Partidul Muncitoresc Român. Publicând aceste documente, Lucian Nastasă a pus la dispoziția cercetătorilor un instrument util pentru completarea imaginii generale legate de perioada postbelică, în anii instaurării comunismului. Mărturiile documentare atestă încercările armenilor din nord-vestul Transilvaniei de a-și conserva identitatea, în pofida comandamentelor ideologice tot mai riguroase ale epocii. De altfel, materialul ilustrativ inclus în volum prezintă elemente autentice ale civilizației materiale și spirituale armenești, cum ar fi catedrala armenescă de la Gherla și alte biserici ale comunității, case armenești cu porțile lor atât de caracteristice, cimitirul armenesc, precum și facsimile cu texte armenești, scrise în alfabetul specific utilizat în cultura acestei populații.

Ludovic Báthory

Volker WOLLMANN, *Patrimoniul preindustrial și industrial în România*, Vol. I, Sibiu-Hermannstadt, Edit. Honterus, 2010, 356 p.

România dispune de un număr însemnat de vestigii ale dezvoltării tehnico-industriale de-a lungul ultimelor secole. Departe de a fi niște „vechituri inutile”, în cazul conservării judicioase, ele se pot transforma în adevărate bogății pentru viața culturală, așa cum orice urme vechi de civilizație constituie de fapt obiective de studiu, cercetare și popularizare, insuficient valorificate până acum, atât în cazul României, cât și al altor țări europene. Ba chiar s-ar putea spune că România stă mult mai bine în acest domeniu decât țările occidentale, fapt oarecum neașteptat, dar explicabil chiar prin ritmul mai lent de dezvoltare industrială, care a făcut ca vechile utilaje să fie conservate pentru orice eventualitate, uneori pentru a fi repuse în funcțiune. Este o stare de fapt pe care o constată cercetătorul Volker Wollmann, renumit investigator al istoriei mineritului și metalurgiei din antichitate până în zilele noastre, manifestând cu toate acestea o predilecție pentru tehnologia secolului al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea în Transilvania și Banat. Volker Wollmann și-a întreprins cercetările de-a lungul mai multor decenii, ajungând în prezent până în faza în care poate alcătui un inventar aproape complet al patrimoniului preindustrial și industrial din România, în care scop a editat prezentul volum.

Cu toate acestea, cartea de față nu este un simplu inventar tehnico-industrial, ea conține numeroase elemente originale de interpretare judicioasă asupra fazelor de dezvoltare a proceselor preindustriale, în special în domeniul mineritului, metalurgiei, exploatărilor forestiere și a morăritului. Chiar scurta *Introducere* la materialul ce urmează a fi expus formulează anumite opinii personale asupra termenului de „revoluție industrială”, atât de dezbătut în istoriografia universală și românească. Pe lângă aceasta, conține anumite concluzii – am putea spune surprinzătoare – asupra tehnicii populare, considerând că numeroase mori sau șetampuri țărănești concureau ca nivel de productivitate cu anumite instalații timpurii de tip industrial.

Autorul consideră că deosebit de numeroase sunt instalațiile hidraulice de tip tradițional consemnate de Comisia de Stat a Apelor în 1957. De fapt, această *Introducere* ar putea purta și subtitlul *Patrimoniul preindustrial*, subliniind că în România i s-au creat acestuia condiții excepționale de

supraviețuire prin înființarea primului muzeu specializat tematic din țara noastră, inaugurat oficial în 1967 prin Muzeul Tehnicii Populare. În cele din urmă, autorul înșiră toate instituțiile muzeale de conservare a tehnicii populare, printre care numeroasele „muzee ale satelor” din cele mai diverse provincii ale României.

Expunerea autorului devine cu mult mai amplă și mai precisă subtitlul *Patrimoniul industrial*, care conține de asemenea numeroase aspecte teoretice și practice, inclusiv o definiție. „Sub denumirea de patrimoniu industrial se înțeleg mărturiile ale culturii industriale, de la primele manifestări preindustriale până în prezent, având semnificație istorică, tehnologică, socială, arhitecturală sau științifică.” Această definiție extrem de largă și sintetică permite încadrarea în patrimoniul industrial a unor obiective extrem de diverse ca origine și valoare de întrebuințare. Drept urmare, acțiunea de recensare a patrimoniului industrial a început în România foarte devreme, din moment ce în anul 1951, printr-un decret a fost înființată pe lângă Academia Română Comisia Științifică a muzeelor, monumentelor istorice și artistice, a cărei primă sarcină a constituit-o inventarierea acestora. Se precizează că în anul 1961 Direcția Monumentelor Istorice a trecut la alcătuirea unei liste a monumentelor istorice iar în tematică a fost inclusă de această dată și categoria Monumente de Arhitectură Industrială. Preocupările de această natură s-au intensificat și mai mult începând cu anul 1974, când au fost înființate Oficiile Județene pentru Patrimoniul Cultural-Național. Se constată cu regret că după anul 1989 preocupările pentru preservarea patrimoniului preindustrial și industrial au trecut pe plan secundar, datorită programului de restructurare și privatizare a mai multor sectoare industriale după criteriul raționalizării. Cu toate acestea, se înregistrează un interes sporit din partea unor asociații particulare sau instituții europene pentru conservarea patrimoniului industrial românesc, cum ar fi salvarea trenurilor forestiere, restaurarea Salinei Turda, care au devenit în cele din urmă obiective turistice care se bucură de mare popularitate. Diverse instituții locale românești sunt preocupate îndeosebi de păstrarea vechilor structuri miniere, în prezent dezafectate, în special în Maramureș și Banat. Autorul subliniază că protecția legală a patrimoniului industrial este asigurată printr-o lege din anul 2001 privind protejarea patrimoniului cultural mobil. Mai mult decât atât, Ministerul Culturii și Cultelor a elaborat un proiect de lege a patrimoniului industrial aflat în momentul de față în dezbatere publică, fapt pe care autorul îl consideră inedit în Europa.

După ce prezintă aceste informații semnificative legate de conservarea patrimoniului național, autorul trece la *Clasificarea monumentelor tehnice întocmită pe baza unor criterii care iau în considerare importanța lor pentru existența omului*. Având în vedere necesitatea extrem de acută a apei pentru comunitățile umane, atât pentru consum și igienă cât și pentru îndeletnicirile industriale, dar și cele sportive, este firesc că pe primul loc sunt așezate realizările tehnice legate de aprovizionarea cu apă industrială și potabilă. Asemenea realizări sunt înșirate conform funcționalității lor și se începe cu bazinele și tăurile pentru aprovizionarea cu apă a centrelor miniere, folosite în primul rând pentru punerea în funcțiune a șteampurilor pentru zdrobit minereul auro-argintifer, dar și pentru prelucrarea minereurilor de fier. Bineînțeles, ele sunt grupate conform zonelor miniere de la Baia Mare, Roșia Montană, Munții Rodnei, Caraș-Severin și Hunedoara și sunt ilustrate cu imagini fotografice de o calitate remarcabilă. În al doilea rând, sunt enumerate canalele și apeductele care aveau menirea să conducă apa colectată la uzinele electrice. Este descrisă rețeaua complexă de canale de pe râul Bârzava, din Munții Semenicului, care aprovizionau orașul și uzinele Reșița cu energie hidroelectrică. Expunerea continuă cu descrierea principalelor centrale hidroenergetice din Transilvania, începând cu prima centrală hidroelectrică din România, pusă în funcțiune în anul 1897, pe valea râului Sadu, din inițiativa lui Carl Wolff, pentru aprovizionarea orașului Sibiu cu energie electrică. Numeroase fotografii ilustrează cele două uzine electrice de la Sadu, după care sunt înfățișate și cele din alte orașe transilvănene. Cu acest prilej se subliniază că orașul Timișoara a fost primul oraș din Europa ale cărei străzi au fost iluminate electric, începând cu 12 noiembrie 1884. În cele din urmă sunt înșirate și centrale termoelectrice sau în tandem (hidro-termoelectrice), cele de la Arad, Brașov, Sinaia. La fel de impresionante erau însă și uzinele de apă pentru aprovizionarea cu apă potabilă, începând cu cea de la Timișoara, continuând cu localitățile Baia Mare, Florești-Cluj, Târgu Mureș, Giurgiu și Iași. Asemenea instalații aveau în completare tunuri de apă, înfățișate în fotografii foarte interesante pentru Timișoara, Arad, Carei, București (Foișorul de Foc).

Predilecția autorului pentru patrimoniul economic legat nemijlocit de industria extractivă se manifestă pe parcursul întregului volum, rezultând astfel o secțiune extrem de interesantă dedicată monumentelor tehnice

provenind din mineritul metalelor neferoase. Deschizând acest capitol, se subliniază că, spre deosebire de alte țări cu tradiție minieră, în România bunurile de patrimoniu au o vechime cu mult mai mare, unele datând din epoca daco-romană. În domeniul exploatării sării, aceste bunuri culturale – din care unele au caracter de unicat pe plan european – datează chiar din epoca bronzului. O altă particularitate a acestei categorii de monumente tehnice constă în faptul că ele provin din toate sectoarele miniere: exploatarea minereurilor complexe, a fierului, a rezervelor de sare, a mercurului, a cărbunelui și a țițeiului. Materialul prezentat este deci extrem de bogat, el trebuie sistematizat într-un fel, de aceea este adoptat un criteriu judicios – cel topografic îmbinat cu cel tematic, pornind dinspre nordul României către sudul țării. Este pe deplin justificat acest lucru, întrucât zona minieră Baia Mare-Baia Sprie-Cavnic este extrem de bogată în amintiri sugestive ale trecutului. Autorul a folosit din plin toate sursele disponibile, începând cu arhiva foto și vechi exponate tehnice ale Muzeului Județean Maramureș, de la Baia Mare, instrumente de extracție aflate în vechile galerii de mină, fotografii începând din secolul al XIX-lea și până în zilele noastre, ba chiar și acuarele. Se constată un anumit interes special pentru monetăria de la Baia Mare, care este reprezentată din numeroase perspective. Autorul continuă cu prezentarea vestigiilor păstrate la fostele mine de argint și plumb din centrul minier Rodna Veche.

Având în vedere ponderea majoră deținută în extracția metalelor prețioase, cercetătorul Volker Wollmann acordă o atenție și mai mare exploatărilor auro-argintifere din „Cadrilaterul Aurifer” al Munților Apuseni și patrimoniul lor preindustrial și industrial. De această dată autorul a avut la dispoziție fondurile miniere ale Direcției Județene Cluj a Arhivelor Naționale care oferă scheme de instalații și topitorii, altele provin însă chiar de la Hof-und Finanzarchiv Viena. Tot astfel, numeroase relieve provin de la muzee, ca de exemplu Muzeul Mineritului, Muzeul Etnografic de la Lupșa, Muzeul Tehnic „D. Leonida București”, Muzeul Național al Satului, Muzeul Civilizației Populare Astra-Sibiu, Muzeul Etnografic al Transilvaniei din Cluj. Bineînțeles, relicvele prezentate sunt organizate în funcție de locul de origine, principalele centre miniere fiind cele de la Baia de Arieș, Roșia Montană, Brad, Bucium, Almașul Mare. Deosebit de interesante sunt informațiile și imaginile publicate de autor referitoare la orașul Zlatna, important centru al administrației miniere și al prelucrării minereului. O pată de culoare mai deosebită reprezintă însă exploatările de cinabru și uzina de mercur de la Valea Dosului.

În cele din urmă sunt evocate și monumentele tehnice ilustrând extracția metalelor neferoase din Munții Căărășeni ai Banatului, de unde se obțineau cupru și argint, la Oravița, Ciclova, Moldova Nouă, Sasca Montană și Dognecea. De altfel sistemul de evacuare a apei din puțul Cristina de la Dognecea reprezenta o soluție tehnică extrem de originală și eficientă, care poate fi utilizat și azi. Puțină lume știe că la Dognecea se afla cea mai importantă mină de argint din Europa în secolul al XVIII-lea, tocmai de aceea evocarea ei are o semnificație deosebită.

O altă secțiune cuprinzătoare alcătuită cu multă migală și precizie de Volker Wollmann este capitolul cinci, referitor la patrimoniul industrial provenind din bazinele carbonifere de pe teritoriul României. După ce evocă pe scurt metoda tradițională de obținere a cărbunelui de lemn în cadrul bocșelor țărănești, autorul revine la sistemul topografic utilizat în capitolele anterioare, pornind de la nord spre sud. Chiar și exploatările de mică amploare – cele de la Șorecani-Aghireș, Tebea, Vulcan-Concordia, Căpeni-Baraolt – sunt prezentate prin fotografii ale intrărilor de galerie sau ale turnurilor de extracție din secolul trecut. Cu atât mai mult, marile exploatări din Valea Jiului beneficiază de o evocare îmbelșugată prin fotografii sau chiar cărți poștale ilustrate din prima jumătate a secolului al XX-lea, evocând imagini de la Petroșani, Lupeni, Vulcan, Petrla, Aninoasa, Lonea. Vom găsi aici reprezentări de epocă referitoare la guri de mină, galerii armate, primele mașini cu aburi, turnuri de extracție, ateliere mecanice, mașini electrice de extracție, puțuri miniere, funiculare. Elementul uman nu este deloc neglijat, numeroase imagini cuprind și fotografii de grup ale angajaților îmbrăcați în mod pitoresc, iar fețele lucrătorilor exprimă determinarea și perseverența caracteristică ocupației de miner. Pe lângă acestea sunt înfățișate vechi instrumente de extracție provenind de la Muzeul Mineritului Petroșani. Revenind la componenta umană a mineritului, un mare număr de imagini contemporane înfățișează colonii miniere dens populate, cu locuințe relativ confortabile, întreținute de societățile miniere, care asigurau și combustibil gratuit pentru încălzirea lor.

Atenția autorului se îndreaptă cu o pasiune sporită către resursele carbonifere bogate din Banat, îndeosebi aceea de la Steierdorf-Anina. Investigatorul trecutului nu pierde ocazia pentru a expune pe scurt istoria mineritului începând cu secolul al XVIII-lea și până la sfârșitul secolului trecut, insistând în

mod deosebit asupra elementelor de tehnologie extractivă și preparare a cărbunelui dobândit de exploatarea de la Anina, Domani, Secul. Materialul ilustrativ este pe măsura amplitudinii activității miniere; vom întâlni astfel, fotografii începând cu sfârșitul secolului XIX referitoare la mine de cărbuni, puțuri miniere, mașini cu aburi și electrice, dar și cu aer comprimat. Pentru exploatarea minelor au fost colonizați în număr mare muncitori calificați de origine germană, pentru care au fost construite colonii miniere în care au fost cazați mai târziu și lucrători români, în special în perioada interbelică. Grupurile de clădiri ale acestor colonii sunt prezentate în fotografii din zilele noastre. Vestigiile minelor de cărbune sunt foarte bogate și reprezentative, regretăm numai că nu au fost evocate și imagini din bogatele mine din județele Bacău și Muscel, unde în secolul XX extracția combustibilului solid a înregistrat un avânt deosebit, construindu-se și centrale electrice și fabrici de brichete.

Cu toate acestea, se știe foarte bine că principala sursă de combustibil a României o reprezintă bogatele zăcămintele de țiței, iar autorul dedică un capitol ilustrativ important monumentelor industriale istorice care au supraviețuit în industria petrolului (capitolul 6). Volker Wollmann nu ezită nici de această dată să prezinte cititorilor mijloace de extracție tradiționale mai puțin cunoscute, cum ar fi puțurile de petrol cu hecnă care au supraviețuit până în secolul XX. Vom găsi astfel în carte imagini fotografice interesante de la Bușteni și Moreni, provenite de la Muzeul Național al Petrolului de la Ploiești, laolaltă cu reconstituirea grafică a sistemului de extracție a țițeiului cu ajutorul unei hecne. Bineînțeles, abundă în acest capitol imagini ale unor sonde mai moderne întrebuințate de marile societăți petrolifere, cum au fost Societatea Româno-Americană, Aquila Franco-Română, Steaua Română. Aceste întreprinderi puternice au introdus tehnologia de extracție și foraj cea mai avansată la nivel mondial, pe care autorul o prezintă în evoluție. Alături de acestea sunt expuse contribuțiile unor specialiști români de seamă, ca frații Mehedințeanu, Anton Raky sau A.A. Beldiman. Drept urmare, în anul 1857, Bucureștiul a devenit primul oraș din lume iluminat cu „gaz lampant”.

Urmează capitolul 7 al volumului, intitulat *Patrimoniul preindustrial și industrial în domeniul siderurgiei și metalurgiei fierului*, care reprezintă de fapt o istorie amănunțită a tehnologiei de fabricație și prelucrare a fierului, fontei și oțelului pe teritoriul României, din cele mai vechi timpuri și până în secolul XXI. De fapt, este vorba de o istorie ilustrată a industriei fierului, pentru că imaginile oferite cititorului sunt foarte bogate și interesante, dând posibilitatea înțelegerii procesului de producție așa cum s-a desfășurat el în realitate, întrucât este descris în amănunțime. Ilustrațiile sunt cu atât mai explicite, cu cât imaginile din exterior sunt însoțite de secțiuni și planuri ale proiectelor industriale. Sunt foarte diferite sursele de proveniență ale acestor documentații, ale proiectelor și schemelor, începând cu Hofkammerarchiv Viena, continuând cu Arhivele Naționale ale României, direcțiile județene din Cluj și Caraș-Severin și până la Muzeul Civilizației Populare Tradiționale din Dumbrava Sibiului sau Muzeul Etnografic al Transilvaniei din Cluj-Napoca. Pe lângă acestea, imagini de prim-plan sau în perspectivă ale așezămintelor industriale provin de la Muzeul Tehnic „D. Leonida” din București, Muzeul Etnografic și Artă Populară Orăștie, Muzeul Banatului Montan – Reșița. Tot astfel fotografii de epocă din secolele XIX-XX figurează drept material ilustrativ, laolaltă cu cărți poștale, desene artistice și chiar picturi.

Autorul rămâne credincios sistemului de expunere de până acum, îmbinând criteriul topografic-regional, cu cel cronologic, cu multe referințe la criteriul funcționalității și al eficienței tehnico-financiare. Se pornește dinspre nord, din Bucovina și Maramureș, pentru a se ajunge în Munții Trascăului (Rimetea) și regiunea Harghita-Covasna, cu centrul de fabricație deosebit de interesant de la Vlăhița. Regiunea de vest a României, adică județele Bihor și Arad, în primul rând centrul de prelucrare de la Vașcău, oferă noi prilejuri de satisfacție pentru iubitorii istoriei tehnice tradiționale. Dar autorul acordă, bineînțeles, o atenție majoră bunurilor de patrimoniu industrial din județul Hunedoara și de pe Valea Cernei. Dezvoltarea metalurgiei fierului la Hunedoara, Ghelari, Teliuc, Govâșdia, Zlaști este pe larg expusă cititorului, ca și aceea la Călan. La acest din urmă centru, autorul reproșează lipsa totală de interes ce s-a manifestat pentru conservarea măcar parțială a bunurilor de patrimoniu industrial, întrucât a fost distrus până la temelii un întreg combinat siderurgic. Se continuă cu istoria metalurgiei prin prezentarea uzinelor Nădrag, Oțelu Roșu, Rusca Montană și Ruschița. Trăsături specifice prezintă și patrimoniul tehnic din Munții Cărașeni (Bocșa Montană-Bocșa Vasiova), ca și cel de la Dognecea (județul Caraș-Severin). Însă autorul își concentrează eforturile asupra uzinelor Reșița și Anina, cel mai

complex ansamblu de producție industrială din România, unde se putea produce aproape orice, de la șine de cale ferată la locomotive și de la șuruburi și unelte agricole până la piese de artilerie. Putem considera că secțiunea referitoare la patrimoniul din industria metalurgică a fierului are o pondere precumpănitoare în economia acestui valoros volum, rod al perseverenței și pasiunii deosebite a autorului.

Interesul autorului pentru industria metalurgică se manifestă și în alte secțiuni ale lucrării, de exemplu capitolul 9 este intitulat *Întreprinderi metalurgice cu tradiție, o importantă categorie de monumente tehnice*. De-a lungul activității sale științifice, cercetătorul Volker Wollmann a manifestat un interes constant pentru istoricul exploatării și comercializării sării, astfel că a inclus și în acest volum un capitol intitulat *Patrimoniul tehnic provenind din salinile României*. Nu mai puțin interesante sunt și secțiunile referitoare la patrimoniul industrial legat de industria cuprului sau de dezvoltarea industriei chimice, o altă ramură industrială însemnată din România.

Descrierea, prezentarea și înfățișarea ilustrată a patrimoniului preindustrial și industrial din România sunt așezate deci pe un făgaș temeinic în acest prim volum al unei lucrări extrem de documentate, rod al erudiției autorului. Reiese că România a contribuit în mare măsură la îmbogățirea civilizației industriale europene, iar cercetătorul Volker Wollmann a contribuit din plin la valorificarea acestei contribuții.

Ludovic Báthory

Anatol PETRENCU, *Istoria contemporană: Studii, materiale, atitudini*, Chișinău, Edit. Cartdidact, 2011, 580 p.

„Cartea cuprinde articole, studii, materiale, interviuri publicate de autor pe parcursul anilor 2001-2010. Materialele inserate în volumul de față demonstrează lupta istoricilor din Republica Moldova în apărarea Istoriei Românilor și a demnității naționale. Sunt incluse, de asemenea, articole referitoare la Istoria națională și la Istoria Universală, studii istoriografice, expuneri despre desfășurarea unor foruri științifice la care autorul a luat parte. Sunt publicate, în Anexe, documente, depistate în unele arhive. Cartea este destinată specialiștilor din domeniul istoriei, dar și celor care doresc să cunoască mai profund realitățile Republicii Moldova.”

Am recurs deliberat la citarea paragrafului situat pe verso-ul foii de titlu a lucrării inaugurând seria de *Studii, documente, memorii*, a Institutului de Istorie Socială „Pro Memoria”, condus de semnatul în calitate de președinte (2010). Considerăm că persoana și personalitatea sa nu mai reclamă detaliată înfățișare preliminară, dată fiind recunoașterea autorității și menirii sale profesionale, exersată continuativ de prob și cu militantă distincție – îndeosebi în ultimele două decenii –, pe tărâmul descifrării tainelor istoriei naționale și universale. Dacă prin hazard, hiperactivismul său ar fi fost posibil retroactiv cu multe secole în urmă, apelativul de „Don Quijote” i s-ar fi potrivit; iar în ipostaza travaliului desfășurat în debutul existenței României Mari, ar fi devenit un reductibil concurent pentru cărturarul pedagog Onisifor Ghibu, prin propriul model de dărzenie și tenacitate patriotică. Cum însă în interpretarea trecutului nu se admite particula lexicală „dacă”, chiar *dacă* întâmplarea/neprevăzutul/șansa etc. au concurat și contribuie încă la alterarea sensurilor evenimentialului dpv. obiectiv/subiectiv, reiterăm ideea că A. Petrencu este contemporan cu a doua jumătate a veacului XX și cu timpurile noastre. Situat biologic (n. 1954) într-un răgaz propice meditației și desăvârșirii scriiturii istorice,¹⁶ actualul profesor universitar și conducător de doctorat în specialitatea „istorie universală”, din cadrul facultății de profil a Universității de Stat a Moldovei, a beneficiat de un sinuos traseu meritocratic, punctat de licența în istorie (Chișinău), aprofundarea materiei istoriei universale, doctoratul susținut la Moscova (1986), asumarea conducerii decanatului în anii dificili ai debutului Republicii Moldova (1990-1992), habilitarea în domeniu (1998), președinția Asociației Istoricilor (1998-2006), calitatea de membru în diverse colegii de redacție și

¹⁶ Vezi nota bibliografică la „memoriul de activitate”, sugestiv intitulat *Un sfert de secol în slujba adevărului*, Chișinău, 2005, „Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca”, Series Historica, XLVIII, 2009, p. 408-409.